

TEMATİK VE BAĞLAMSAL AÇIDAN KUR'ÂN'DA “İNTİKAM” KAVRAMI

Faruk ÖZDEMİR*

Öz

Son kutsal kitap Kur'ân insanların anlaması için gönderilmiştir. Bu ise ancak onda yer alan kavramların ve sözcüklerin iyi bir şekilde anlaşılmasıyla mümkün olur. Bu sebeple Kur'ân'da yer alan kelimeler ve kavramlar tam olarak bilinmeden Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması mümkün değildir. *İntikam* kavramı ve müştakları da Kur'ân'da kullanılan ve anlaşılması gereken kavramlardandır. İşte bu makalede Kur'ân'da yer alan bu kavram ve muhtelif türevleri inceleme konusu yapılmıştır. Önce söz konusu kavramın etimolojik kökenleri ve lügatlerdeki anlamları üzerinde durulmuştur. Bunu yaparken Arap şiirinden ve hadislerden de istifade edilmiştir. Sonra mezkûr kavramın Kur'ân'daki kullanım biçimleri ve yer aldıkları siyak-sibak içerisinde kazandıkları farklı anlamları belirlenmiştir. Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın *intikam* alma sebeplerine yer verilmiş ve insanın *intikamı* ile Allah'ın *intikamı* arasında ne gibi farklar olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak “intikam” kavramının “gazap”, “gayz” ve “sehad” gibi diğer kelimelerle olan anlam ilişkileri tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İntikam, azap etmek, cezalandırmak, öç almak, nefret etmek.

Thematic and Contextual Approach to the Concept of “al-Intikam” in the Qur'an

Abstract

Qur'an is the final testament sent for the people to understand it. This is only possible with a good understanding of the concepts and words contained in the Holy Book. Therefore, it is not possible to correctly understand Qur'an without knowing the exact meanings of concepts and words included in Qur'an. The concept of *al-intikam* and its derivatives used in Qur'an also need to be understood. In this article, the concept of *al-intikam* and its various derivatives

---

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü, fozdemir@sinop.edu.tr.

are examined. First, the etymological roots and meanings of the concepts in dictionaries are discussed. Arab poetry and hadiths are used to perform these discussions. Then, the use of *al-intikam* in Qur'an and its different meanings within context are determined. In addition, the reasons why Allah takes *al-intikam* are included and difference between Allah's *al-intikam* and man's *al-intikam* is tried to be identified. Finally the meaning relations of "al-intikam" with other words like "al-gazap", "al-gayz" and "al-sahad" have been analysed.

Key Words: al-Intikam, torment, punish, revenge, hate.

Giriş

Bir dilin yapı taşları kelimelerdir. Eğer kelimelerin doğru anlamları elde edilemezse kelimelerden müteşekkil cümleler de anlaşılamayacaktır. Haliyle cümlelerden oluşan metin de doğru anlaşılammış olacaktır. Bu husus Kur'an'daki sözcük ve kavramlar için de geçerlidir. Tüm insanlığa yol gösterici olarak gönderilen Kur'an'ın hidayetinden müstefit olabilmek, onun gayesine uygun şekilde anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu ise Kur'anî kavramla ve lafızların *doğru* anlaşılması ile gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da zikredilen kelime ve kavramlar sağlıklı olarak bilinmeden onun anlaşılması mümkün görünmemektedir.

İntikâm (اِنْتِقَامٌ) kavramı da Kur'an-ı Kerim'in bünyesinde yer alan ve doğru anlaşılması gereken kavramlardandır. Kur'an sözcükleri yer aldıkları bağlama göre lügatlerde yer almayan anlamlar da kazanabildikleri için o sözcüklerin buldukları siyak-sibak çerçeveleri de dikkate alınarak anlam alanlarının tespit edilmesi gerekmektedir. İşte bu amaçla bu makalede *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kavramı da dâhil olmak üzere n-k-m (ن-ق-م) kökünden müştak olan sözcükler, etimolojik tahlilleriyle birlikte önce temel lügat kaynaklarındaki anlamları Arap şiirinden ve hadislerden de istifade edilerek tespit edilmeye çalışılacaktır. Ardından hem *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kavramının hem de n-k-m (ن-ق-م) kökünden sülâsî ve mezid fiillerin mâzî ve muzârî formlarıyla, ism-i fâil, mastar gibi Kur'an'daki muhtelif kullanım biçimleri ve zikredildikleri bağlama göre kazandıkları farklı manalar belirlenecektir. Ayrıca İzutsu'nun "kelimeler Kur'an'da birbirinden ayrı, yalın halde bulunmazlar, her birinin ötekiyle yakın ilişkisi vardır. Bu kelimeler, somut anlamlarını, birbiriyle olan bu ilişki sisteminden alırlar. Kelimelere özel anlamlar kazandıran bu sistem

içerisindeki kelime ilişkilerini gözden uzak tutmamalıyız"¹ sözünde ifade ettiği gibi *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kavramı başta olmak üzere n-k-m (ن-ق-م) kökünden türeyen bütün sözcüklerin anlam örgüsünü sağlıklı bir şekilde tespit gayesiyle ilgili kelimelerin zikredildiği bütün âyetlerin sıyak-sibakı, nüzul sebepleri, kıraat farklılıkları, zaman ve mekân unsurları, muhatapların durumları da dikkate alınarak âyeti çevreleyen tüm unsurlar dikkate alınacaktır. Yine aynı gayeyle *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kavramıyla yakın anlamlı olan *gazap* (الغَضَبُ), *gayz* (الغَيْظُ) ve *sehad* (السَّخَطُ) gibi kelimelerin lügat ve Kur'ân'daki anlam içeriklerine yer verilecektir. Ayrıca Yüce Allah'ın *intikam* alma sebeplerine değinilecek ve Allah'ın *intikamı* ile insanın *intikamı* arasındaki farklar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. N-k-m (ن-ق-م) Kökünün Etimolojik Yapısı

N-k-m (ن-ق-م) kökünden ve sülâsî ikinci baktan *nekame-yenkımu-nakmen* (يَنْقُمُ - نَقَمًا - يَنْقُمُ) ile dördüncü baktan *nekıme-yenkamu-nekamen/nekımen* (نَقِيمًا \ نَقِيمًا - يَنْقُمُ - يَنْقُمُ) lügatte "kınamak, yermek" (اِنْتِقَارٌ \ اِنْتِقَارٌ),² "ayıplamak" (كَرِهَةٌ),³ "azarlamak" (عَنْبَتْ),⁴ "nefret etmek, hoşlanmamak" (اِنْتِقَامٌ),⁵ "hoşnut olmamak" (لَمْ يَرْضَ),⁶ "öç almak" (اِنْتِقَامٌ)⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

¹ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Nşr., İstanbul, ty., s. 18-19.

² Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk.: Abdu'l-Hamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, c. IV, s. 261; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Makâyîsu'l-luga*, thk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fıkr yy., ty., c. V, s. 464; Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk.: Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1419/1998, c. II, s. 301; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk.: Emîn Muhammed Abdulvehhâb, Muhammed es-Sâdik el-'Ubeydî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 3. bs., Beyrût, 1419/1999, c. XIV, s. 272; Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, yy., ty., c. II, s. 652.

³ İbn Fâris, *Makâyîsu'l-luga*, c. V, s. 564; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, c. II, s. 301.

⁴ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*, thk.: Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. bs., Beyrût, 1404/1984, c. V, s. 2045; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, Mektebetü Lübnân, Beyrût, 1986, s. 282; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk.: Abdul'alîm et-Tahâvî, Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1400/1980, c. XXXIV, s. 9.

⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2045; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 282; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Mecdü'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kütüb, yy., 1398/1978, c. IV, s. 180; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 7.

⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. IV, s. 261.

Nekame (نَكَمَ) fiili “aşırı derecede nefret etmek, hiç hoşlanmamak” anlamını da içermektedir. Abdullâh b. Kays er-Rukayyât (v. 75/694)’ın aşağıdaki beytindeki *nekamû* (نَكَمُوا) fiili bu anlamda kullanılmaktadır:

مَا نَقَمُوا مِنْ بَنِي أُمَيَّةٍ إِلَّا أَنَّهُمْ يَحْلُمُونَ إِنْ غَضِبُوا

“Ümeyye oğullarından aşırı derecede nefret etmelerinin, hiç hoşlanmayışlarının tek sebebi onların, öfkelenedikleri vakit tahammül göstermeleridir.”⁸

İfti’âl babından *intekame-yentekimu-intikâm* (يَنْتَقِمُ - إِنْتِقَامٌ-إِنْتَقَمَ) fiili *min* (مِنْ) *harf-i cerra* ile “bir kimseyi işlediği kötülük sebebiyle cezalandırmak” (عُقُوبَةٌ)⁹ demektir. “O (s), Allah’ın haramlarının çiğnenmesi hariç asla kendi nefsi için cezalandırmamıştır/intikam almamıştır” (أَنَّهُ مَا انْتَقَمَ لِنَفْسِهِ قَطُّ إِلَّا أَنْ تَنْتَهَكَ مَحَا)¹⁰ hadisindeki *intekame* (إِنْتَقَمَ) fiili de bu anlamdadır. Yani Rasûlullâh (s) kendisine karşı hoş olmayan bir şey yapılması sebebiyle hiç kimseyi cezalandırmamıştır.¹¹ Bu bağlamda Leys b. Muzaffer (v. 187/803) bir kimse yaptığı kötülük nedeniyle birisini cezalandırdığında hem sülâsî babtan *nekamtu* (نَكَمْتُ) hem de *ifti’âl* babından *intekamtu* (إِنْتَقَمْتُ) fiilinin kullanılacağını belirtmektedir.¹²

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 6-7; Araplar (نَكَرَ) kelimesini *nakm* (نَكَمَ)’den farklı olarak daha çok bir can karşılığında kısas olarak “kan talep etmek” anlamında kullanmaktadır. Nitekim bir kimse maktulünün kâtilini öldürdüğünde (نَكَرَ فُلَانٌ لِقَتِيلِهِ) denilmektedir. Bk., Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. I, s. 195; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. II, s. 77.

⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk.: Ahmed Abdul'alîm el-Berdûnî, ed-Dâru'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, ty., c. IX, s. 202; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 7.

⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. IV, s. 261; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2045; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 282; Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luga*, thk.: Remzî Münîr Ba'lebekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987, c. II, s. 977; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. IV, s. 180; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 7.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Menâkıb”, 23; “Edeb”, 80, Çağrı Yay., 2. bs., İstanbul, 1412/1992; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Fezâil”, 77 (6045), Kâhire, 1407/1987; Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî b. Mûsâ Ebû Bekir el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mektebetü Dâru'l-Bâz, Mekke, 1414/1994, c. VII, s. 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, thk.: Şu'ayb el-Arnaûd ve diğerleri, Müessesetu'r-Risâle, 2. bs., Beyrût, 1420/1999, c. XLIII, s. 410, c. XL, s. 37; Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî et-Temîmî, *el-Müsned*, thk.: Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1. bs., Dimeşk, 1404/1984, c. VII, s. 339.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 7.

¹² Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. IX, s. 202; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272.

Mezkûr kökten bir isim olan *nekîmetun* (نَكْمَةٌ) ve *nukmetun* (نُكْمَةٌ) kelimeleri de "cezalandırmak" (عَاقَبَ - عُقُوبَةٌ)¹³ manasında olup çoğulları *nekîmun-nekîmâtun* (نَكْمَاتٌ - نَكْمٌ) formundadır.¹⁴ İbnu'l-A'râbî (v. 231/846) bu iki isim arasında anlam farkı olduğuna işaret ederek *nekîmetun* (نَكْمَةٌ) sözcüğünün "cezalandırmak" (عُقُوبَةٌ), *nukmetun* (نُكْمَةٌ) kelimesinin ise "kınamak, yermek" (إِنْكَارٌ)¹⁵ demek olduğunu belirtmektedir. Ancak Ezherî (v. 370/980) bu ayrımı kabul etmeyerek her ikisinin de "cezalandırmak" (عُقُوبَةٌ)¹⁶ manasını ihtiva ettiğini ifade etmektedir. İsfehânî (v. 502/1108) de *intikamın* hem lisanla hem de fiilî olarak *ukûbat/cezalandırma* ile olabileceğine işaret etmektedir.¹⁷

2. Kur'ân'da N-k-m (ن-ق-م) Kökü ve Türevlerinin Kullanımı

N-k-m (ن-ق-م) kökü muhtelif türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 17 defa zikredilmekte, bunlardan iki tanesi sülâsî 2. babtan *mâzî* (نَقَمُوا), iki tanesi aynı babtan *muzârî* (تَنْقِمُونَ\تَنْقِمُ), beş tanesi *ifti'âl* babından *mâzî* (انْتَقَمْنَا), bir tanesi aynı babtan *muzârî* (يَنْتَقِمُ), dört tanesi *mastar* (انْتَقَامٌ) ve üç tanesi de *ism-i fâil* (etken ortaç) (مُنْتَقِمُونَ) olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Kur'ân'daki kullanımlarına baktığımızda sülâsî 2. babtan *mâzî* (نَقَمُوا) ve *muzârî* (تَنْقِمُونَ\تَنْقِمُ) fiillerinin sadece insanlar için kullanıldığı yani bu fiillerin fâilinin insanlar olduğu, *ifti'âl* babından *intikâm* (الْإِنْتِقَامُ) *mastarının* çeşitli müştaklarıyla birlikte sadece Allah için kullanıldığı ve *esmâ-i hüsnâ* hadisinde yer alan *ism-i fâil el-muntakim* (الْمُنْتَقِمُ) isminin tekil olarak Kur'ân'da zikredilmediği dikkat çekmektedir. Şimdi biz önce insanlar için kullanılan fiilin farklı formlarda ve muhtelif bağlamlarda hangi anlamları ihtiva ettiklerini ele alacağız. Ardından da sadece Allah için kullanılan "*intikam*" kavramının müştaklarıyla beraber hangi manaları içerdiklerini ve Allah'ın intikam alma sebeplerini tespit etmeye çalışacağız.

¹³ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, c. II, s. 977; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. IX, s. 202; Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2045; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 282; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. IV, s. 180; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 6.

¹⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2045; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 282; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 6.

¹⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. IX, s. 202; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272.

¹⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. IX, s. 202; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIV, s. 272.

¹⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 652.

¹⁸ Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul, 1411/1990, s. 717-718.

2.1. İnsanın “Nikme”si ve Sebepleri

Kur’ân’da n-k-m (ن-ق-م) kökünün türevlerinin sülâsî olarak ilk geçtiği yer Mâide sûresindeki (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ) (إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِ وَأَنْ أَكْثَرُكُمْ فَاسِقُونَ) “De ki: “Ey Kitap ehli, Allah’a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmıştır”¹⁹ âyetidir.

Bu âyetin nüzul sebebine ilişkin İbn Abbas (v. 68/687) şöyle demektedir: Aralarında Ebû Yâsir b. Ahtab ile Râfi’ b. Ebî Râfi’nin de bulunduğu Yahudilerden bir topluluk Hz. Peygamber (s)’in yanına gelerek ona peygamberlerden kime iman ettiğine dair soru sordular. O da “Allah’a, bize gönderilene, İbrâhîm’e, İsmâîl’e, İshâk’a, Ya’kûb’a ve torunlarına gönderilene, Mûsâ ve İsâ’ya verilene, Rableri tarafından peygamberlere verilene inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız, biz O’na teslim olanlarız”²⁰ âyetini okudu. Fakat İsâ (s) anılınca, onun peygamberliğini inkâr ederek, biz ona iman edene inanmayız, dediler. Bunun üzerine Yüce Allah onlar hakkında bu âyeti indirdi.²¹ Nüzul sebebi bu şekilde zikredilen âyetteki *tenkîmûne* (تَنْقِمُونَ) fiiline müfessirler bu bağlamda “nefret ediyor, hoşlanmıyorsunuz” (تَكْرَهُونَ)²², “ayıplıyorsunuz” (تَعْيِبُونَ)²³, “öfkeleniyorsunuz” (تَسَخَطُونَ)²⁴, “kınıyorsunuz, yeriyorsunuz” (تَنْكِرُونَ)²⁵ gibi manalar vermektedir.

¹⁹ Mâide 5/59.

²⁰ Bakara 2/136.

²¹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîl-i âyi’l-Kur’ân*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1. bs., Kâhire, 1422/2001, c. VIII, s. 537-538; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, thk.: Muhammed Abdullâh en-Nemir ve diğerleri, Dâru Tayyibe, 1. bs., Riyâd, 1409, c. III, s. 74; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu Hicr li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 1. bs., Kâhire, 1424/2003, c. V, s. 366.

²² Ebû İshak İbrahim b. es-Sirrî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbu*, thk.: Abdulcelîl Abduh Şilbî, Âlimu’l-Kütüb, 1. bs., Beyrût, 1408/1998, c. II, s. 186; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahu’d-Dîn er-Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî: et-Tefsîru’l-kebir, mefâtihu’l-ğayb*, Dâru’l-Fikr, 1. bs., Beyrût, 1401/1981, c. XII, s. 36; Nâsuriddîn Ebi’l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, haz.: Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşlı, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1. bs., Lübnân, ty., c. II, s. 133.

²³ Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî: Bahru’l-ulûm*, thk.: Ali Muhammed Mu’avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. bs., Lübnân, 1413/1993, c. I, s. 446; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu’avvaz, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. bs., Lübnân, 1413/1993, c. III, s. 527; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c. II, s. 133.

²⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, c. III, s. 527; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî,

Bazı âlimler der ki: "İkâb/cezalandırma" (العِقَابُ) *nikme* (نِقْمَةٌ) olarak isimlendirilmiştir. Çünkü *ikâb/cezalandırma* hoş olmayan eylemlere karşı uygulanmaktadır. Diğer bazıları ise, bir şeyi hoş karşılamayan kimse tarafından hoşlanmadığı o şeye karşı gösterdiği "gazap/öfkelenme" (سَخَطٌ)'nin *nikme* diye adlandırıldığını, çünkü hoşlanılmayan şeye karşı gösterilen gazabın da "azap" (العَذَابُ) manasına geldiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh birinci görüşe göre, *nikme* kelimesi, önce "hoşlanılmayan şey" (المَكْرُوهُ) manasına vazedilmiş, sonra da hoşlanılmayan bir şey olduğu için "azap" manasında da kullanılmıştır. İkinci görüşe göre ise *nikme* kelimesi, önce "azap" manasına vazedilmiş, sonra da peşi sıra azap geldiği için hoş karşılanmayan şeye de *nikme* denilmiştir.²⁶ Bundan *nikme* (نِقْمَةٌ) isminin yukarıdaki anlamlarına ilaveten "*ikâb/cezalandırma*" (العِقَابُ) ve "azap" (العَذَابُ) manalarını da ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Ancak nüzul sebebinin de dikkate aldığımızda son iki anlamın bu bağlamda söz konusu kelime için uygun olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü âyetin siyak-sibakına baktığımızda ehl-i kitabın intikam duygularının fiiliyata dönüştüğüne dair herhangi bir işaret görünmemektedir.

Âyetten anlaşıldığına göre ehl-i kitabın mü'minlerden hoşlanmama, nefret etme, onları ayıplama, onlara öfkelenme veya onları kınamalarının iki sebebi vardır. Birincisi, mü'minlerin Allah'a, Hz. Peygamber (s)'e indirilen Kur'ân'a, bundan önceki peygamberlere indirilen Tevrat ve İncil gibi kitaplara iman etmeleri. İkincisi de ehl-i kitabın çoğunun fâsık yani yoldan çıkmış kimseler olmalarıdır.²⁷

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرْتُمْ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا (فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ . لِأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ . قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ . وَمَا نَرَى مِنْكُمْ إِلَّا أَنْفُسَكُمْ أَفَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ مَا نُنزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ دَرَجَاتٍ مِنْ سَحَابٍ لَتَأْتِيَ الْبِلَادَ أَنْحَادًا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبِّنَا أَوْفَرُغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَقَّنَا مُسْلِمِينَ .) "Firaoun: "Ben size izin vermeden mi O'na inandınız? Doğrusu bu, halkı şehirden çıkarmak için düzdüğünüz bir hiledir, fakat siz göreceksiniz. And olsun ki, ellerinizi ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım" dedi. Onlar da: "Doğrusu biz ancak Rabbimize döneriz. Rabbinizin âyetleri gelince, onlara inanmamızdan ötürü bizden ölç/intikam alıyorsun. Rabbiniz! Bize sabır ver ve

Müessesetü'r-Risâle, 1. bs., Beyrût, 1427/2006, c. VIII, s. 75; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmî' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, thk.: Seyyid İbrâhîm, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1427/2007, c. II, s. 72.

²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XII, s. 36; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. III, s. 527; Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmî'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 75.

²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XII, s. 36.

²⁷ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 446; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. III, s. 75.

canımızı Müslümanlar olarak al" dediler."²⁸ Hz. Mûsâ (s) ve Hz. Hârûn (s)'un Rabbine inanan sihirbazların, ellerini ve ayaklarını çaprazvari şekilde kesip asma tehdidinde bulunan Firavun'a karşı "Rabbimizin âyetleri bize gelince, onlara inanmamızdan ötürü bizden oç alıyorsun" şeklinde karşılık verdikleri bu pasajdaki *tenkîmu* (تَنْقِمُ) fiilinin yer aldığı âyete ilişkin Atâ (v. 114/732)'nın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Yüce Allah bu ifade ile "Rabbimizin âyetlerine iman etmekten başka bize azap etmene/cezalandırmana (تُعَذِّبُنَا) sebep olacak bir günah işlemedik" manasını kastetmiştir.²⁹ Onun bu izahından *tenkîmu* (تَنْقِمُ مِنْأ) fiiline "azap ediyorsun" (تُعَذِّبُنَا) anlamı verdiği anlaşılmaktadır. Bu fiile bazı müfessirler "nefret ediyorsun/hoşlanmıyorsun" (تَكْرَهُ مِنْأ),³⁰ "incitiyorsun/ayıplıyorsun" (تَطْعُنُ عَلَيْنَا)³¹, "ayıplıyorsun" (تُعِيبُ),³² "kınıyorsun, yeriyorsun" (تُنْكِرُ)³³ gibi anlamlar vermektedir. Ayrıca *tenkîmu* (تَنْقِمُ) fiilinin *ifti'âl* babından *intekame* (اِنْتَقَمَ) yani "intikam almak" ile aynı anlamda olduğu belirtilmektedir.³⁴

İbn Abbas (v. 68/687)'tan gelen bir rivayete göre Firavun iman eden sihirbazların ellerini ve ayaklarını kesip asmıştır.³⁵ Bu rivayete göre söz konusu fiil "fiilî bir intikam" yani "cezalandırma/azap etme" anlamındadır. Firavun'un sihirbazlardan intikam alma sebebi ise

²⁸ A'râf 7/123-126.

²⁹ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. III, s. 266; Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, yy., 1399/1979, c. II, s. 273; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. IV, s. 366; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk.: Muhammed b. 'Aşûr, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1. bs., Beyrût, 1422/2002, c. IV, s. 270.

³⁰ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrût, 1423-2002, s. 512; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. III, s. 266; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. IV, s. 366.

³¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 512; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. III, s. 266; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. IV, s. 366.

³² Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 561; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Mektebetu'l-Abîkân, 1. bs., Riyâd, 1418/1998, c. II, s. 490; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. IV, s. 366.

³³ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 561; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân* c. X, s. 364; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. III, s. 29.

³⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. IV, s. 366.

³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIV, s. 217; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân* c. X, s. 364. Firavun'un bu işi yapmadığı yönünde rivayetler de vardır. Farklı görüşler için bk., Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIV, s. 217; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. III, s. 267; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl*, c. II, s. 273.

Allah'ın âyetlerine iman etmeleridir ki o âyetler de bu bağlamda Hz. Mûsâ (s)'ya peygamberliğinin delili olarak verilen *yed-i beyzâ* ve *âsâdır*.³⁶

Nekame (نَعَم) fiilinin mâzî formda kullanıldığı ilk âyet Tevbe sûresindeki (يَخْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا يَنْتَهُنَّ أَلَّا أَنْ أَعْتَاهُ اللَّهُ وَسَوْأَهُ مِنْ فَضْلِهِ) "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık/küfür içeren sözü söylemişler, Müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde Rasûlü'nün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu!"³⁷ âyetidir.

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili Katâde (v. 117/735) şöyle demektedir: Cüheyne kabilesinden bir adam ile Ğıfar kabilesinden bir adam kavga etti. Ğıfarlı olan Cüheynelilerden olan kişiye karşı üstünlük sağlayınca Abdullah b. Ubeyy şöyle seslendi: Ey Evsoğulları! Kardeşinize yardım edin. Allah'a yemin olsun ki bizim misalimiz ile Muhammed'in misali ancak: "Besle kargayı oysun gözünü" diyenin sözüne benzemektedir. Ant olsun bizler Medine'ye dönecek olursak hiç şüphesiz daha aziz olan, oradan zelil olanı çıkartacaktır. Müslümanlardan bir adam bunu işitti ve Hz. Peygamber (s)'e gelip bu hususu haber verince, Abdullah b. Ubeyy yanına gelmiş ve böyle bir söz söylemediğine dair yemin etmişti. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.³⁸

Âyetteki "inkârcılık/küfür içeren söz"den maksat el-Culâs'ın "eğer Muhammed'in getirdiği bir gerçekse şüphesiz biz eşeklerden daha kötü bir durumdayız"³⁹ sözü veya Abdullah b. Ubeyy'in "ant olsun Medine'ye

³⁶ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk.: Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1424/2003, c. I, s. 408; İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru râhi'l-beyân*, Dersâadet, yy., 1330, c. III, s. 215.

³⁷ Tevbe 9/73-74.

³⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk.: Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1411/1991, s. 256-257; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk.: Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1. bs., Beyrût, 1422/2002, c. V, s. 71; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, c. XI, s. 572; Âyetin nüzûlüne ilişkin çok farklı rivâyatler de vardır. Bu rivâyatler için bk., Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, c. VII, s. 443-448; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, c. XI, s. 569-572; İmâddü'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk.: Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd., Mektebetü'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1. bs., Kâhire, 1421/2000, c. VII, s. 237-243.

³⁹ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. IV, s. 75; Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. X, s. 303; İzzeddîn Abdulazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'ân*, thk.: Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrût, 1416/1996, c. I, s. 425.

dönecek olursak daha aziz olan oradan daha zelil olanı çıkartacaktır”⁴⁰ ifadesi ya da Hz. Peygamber (s)’e sövmeleri ve İslâm’a dil uzatmalarıdır.⁴¹ en-Nekkâş’a göre de bu sözden maksat onların Allah’ın vaat etmiş olduğu fethi yalanlamalarıdır.⁴²

“*Ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir*” ibaresinde ifadesini bulan o yeltenip de başaramadıkları şey hakkında dört görüş vardır. Birincisi: Bu ibare Abdullah b. Ubeyy’in az önce zikredilen sözü hakkında inmiştir.⁴³ İkincisi: Rasûlullâh (s)’ı öldürmeye yeltenmelerini kastetmektedir.⁴⁴ Üçüncüsü: Bazı münafıklar “eğer Muhammed’in söyledikleri doğruysa biz merkepten daha kötüyüz” demiş bunun üzerine Müslümanlardan bir adam “siz gerçekten merkepten daha kötüsünüz” demiş ardından da onlar onu öldürmeye yeltenmişlerdir.⁴⁵ Dördüncüsü: Münafıklar Tebük gazvesinde Medine’ye varınca Abdullah b. Übeyy’e taç giydireceklerini söylemişlerdi.⁴⁶

“*İntikam almaya kalkışmaları için Allah’ın ve Peygamberin onları lütfuyla zenginleştirmesinden başka bir sebep de yoktur*” ibaresini ise müfessirler şöyle izah ederler: Yani onların intikam almalarını gerektirecek bir durum bulunmamaktadır. Allah lütfuyla ve Resûlü’nün eliyle onları zenginleştirmiştir ki bu meth edilecek ve övülecek bir durumdur. Çünkü bu münafıklar Medine’de şiddetli geçim sıkıntısı içerisinde idiler, ata binemiyor ve ganimet elde edemiyorlardı. Nebî (s) oraya gelince onların maişetleri genişlemiş, mal ve mülkleri çoğalmış, ganimetlerle zenginleşmişlerdir.⁴⁷ Buna göre onların Nebî (s) ve inananlardan intikam almaya kalkışma nedeni Allah’ın ve Elçi’nin, Allah’ın lütfuyla onları zengin hale getirmesidir.

Müfessirlerin âyetteki *nekamû* (نَقَمُوا) fiilini “ayıpladılar” (عَابُوا),⁴⁸ “kınadılar/yerdiler” (أَنْكَرُوا),⁴⁹ “nefret ettiler/hoşlanmadılar” (كَرِهُوا),⁵⁰ “dil

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmî’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. X, s. 303; İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru’l-Kur’ân*, c. I, s. 425; Begavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, c. IV, s. 75.

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmî’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. X, s. 303; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 595.

⁴² Kurtubî, *el-Câmî’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. X, s. 303.

⁴³ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 595; Ebu’l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *Tefsîru’l-Mâverdî: en-Nüket ve’l-uyûn*, thk.: es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût, ty., c. II, s. 383.

⁴⁴ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 595; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, c. II, s. 383.

⁴⁵ Taberî, *Câmî’u’l-beyân*, c. XI, s. 571; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 595.

⁴⁶ Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl*, c. III, s. 124; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 595; Kurtubî, *el-Câmî’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. X, s. 304.

⁴⁷ Semerkandî, *Bahru’l-’ulûm*, c. II, s. 62; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. II, s. 485; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 595; Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl*, c. III, s. 124.

⁴⁸ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. II, s. 485.

uzattılar/ayıpladılar" (طَعَنُوا)⁵¹ gibi kelimelerle açıklamaları âyetin nüzûlüne ilişkin yukarıda zikredilen rivâyetlerle birlikte düşünüldüğünde bahsi geçen münafıkların Hz. Peygamber (s) ve inananlardan fiili intikam alamadıklarını yani bu bağlamda söz konusu fiilin "ikâb/cezalandırma" anlamını içermediğine işaret etmektedir.

Nekame (نَقَمَ) fiilinin Kur'ân'da sülâsî formuyla zikredildiği son âyet Bürûc sûresindeki (قُتِلَ أَصْحَابُ الْأَخْذِيِّ . النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ . إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ . وَهُمْ عَلَى مَا) *"Kahroldu o hendeğin sahipleri. O yakıt doldurulup tutuşturulmuş ateş (hendeğinin adamları). Onlar o (ateş hendeği)nin başında oturmuşlardı. Ve onlar mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Onlardan sırf azîz ve hamîd olan Allah'a iman ettikleri için intikam/öç aldılar"*⁵² âyetinde yer almaktadır.

Ashâb-ı uhdûd hakkında zikredilen farklı rivayetlerden⁵³ en meşhurlarına göre Yemen hükümlerini ele geçiren Zû Nuvas Yahudi dinini benimsemiş fakat Hıristiyan olan Necran ahalisini de Yahudiliği kabule zorlamıştır. Halk direnince birçok insanı ateş dolu hendeklere doldurmuş, ateş dolu hendeğin kenarında oturarak yanmakta olan Necran Hıristiyanlarını seyretmiştir.⁵⁴ Bu pasajda zikredilen *nekamû* (نَقَمُوا) fiiline müfessirler "kınadılar/yerdiler" (أَنْكَرُوا),⁵⁵ "ayıpladılar" (عَابُوا),⁵⁶ "nefret ettiler/hoşlanmadılar" (كَرَهُوا),⁵⁷ "dil uzattılar/ayıpladılar" (طَعَنُوا)⁵⁸ gibi anlamlar vermektedir. Söz konusu fiilin yer aldığı âyete ilişkin farklı rivâyetleri dikkate aldığımızda Yahudî Zû Nuvas'ın Necranlı

⁴⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. IV, s. 89; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. IV, s. 75; Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd es-Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk.: Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1. bs., Beyrût, 1418/1997, c. III, s. 198.

⁵⁰ Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, c. III, s. 198; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. IV, s. 75.

⁵¹ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. II, s. 62.

⁵² Bürûc 85/4-8.

⁵³ *Ashâb-ı uhdûd* hakkında farklı rivâyetler için bk., Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 464-465; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 383-385; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 300.

⁵⁴ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 465; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 384-385; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1532.

⁵⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. V, s. 308; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 349; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1533; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 301; Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdulcebbar es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk: Yâsir b. İbrâhîm ve Ğanîm b. 'Abbâs b. Ğanîm, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1418/1997, c. VI, s. 198.

⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 349; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, c. VI, s. 198; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 387.

⁵⁷ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, c. VI, s. 198; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 387.

⁵⁸ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 465.

Hıristiyanlardan nefreti, hoşlanmaması, ayıplaması ya da dil uzatması sadece lisânî düzeyde kalmayıp fiilî bir intikama dönüşmüş olduğu yani “cezalandırma”ya veya “azap etme”ye kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla müfessirler her ne kadar mezkûr fiili yukarıda zikredilen kelimelerle izah etmiş olsalar da bu siyak-sibak içerisinde kelimenin “cezalandırma/ikâb” ve “azap” anlamlarında kullanıldığını söylemek daha doğru görünmektedir. Zeccâc (v. 311/922)’ın da belirttiği gibi Zû Nuvas’ın intikam alma sebebi ise Necranlı Hıristiyanların herhangi bir günah, ayıp, kusur veya kötülük işlemiş olmaları değil sadece Allah’a iman etmiş olmalarıdır.⁵⁹

2.2. Allah’ın “İntikam”ı ve Sebepleri

İfti’âl babından *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) *mastarının*, *mâzî*, *muzârî* ve *ism-i fâil* formlarıyla Kur’ân’da 13 defa⁶⁰ zikredildiğini ve hiçbirinde insanın *fâil* konumunda olmadığını yukarıda belirtmiştik. Şimdi ise *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) *mastarı* ve diğer türevlerinin yer aldıkları bağlamlara göre hangi anlamları ihtiva ettiklerini ve Allah’ın intikam alma sebeplerini incelemeye çalışacağız.

2.2.1. İntikam Kavramının Mastar Olarak Kullanımı

İntikâm (اِنْتِقَامٌ) *mastarı* Kur’ân’da ilk olarak Âl-i imrân sûresindeki نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ . مِن قَبْلِ هُدَىٰ لِلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ (نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ . مِن قَبْلِ هُدَىٰ لِلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ) “O, sana kendisinden öncekileri tasdik edip doğrulayan bu kitabı hak ile indirdi. Daha önce insanlara hidayet olarak Tevrat’ı ve İncil’i de yine O indirmişti. Evet bu Furkan’ı da O indirdi. Gerçek şu ki, Allah’ın âyetlerini inkâr edenler için çetin bir azap vardır. Allah mutlak gâlipdir, intikamını alır”⁶¹ âyetinde zikredilmektedir. Allah’ın âyetlerinin yani indirilmiş kitaplarının ve varlığına işaret eden diğer delillerini inkâr edenlerin şiddetli bir azaba maruz kalacağını⁶² vurgulayan âyetteki ‘azîz (عَزِيزٌ) sözcüğüne müfessirler “gâlip” (غَالِبٌ),⁶³

⁵⁹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. V, s. 308; Begavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, c. VIII, s. 387.

⁶⁰ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, s. 718.

⁶¹ Âl-i imrân 3/3-4.

⁶² Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c. II, s. 5; Ebu’l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, thk.: Yusuf Ali Bedevî, *Dâru’l-Kelimu’t-Tayyib*, 1. bs., Beyrût, 1419/1998, c. I, s. 236; Ebû Hayyân, *el-Bahrû’l-muhît*, c. II, s. 394.

⁶³ Ebû Muhammed Abdilhakk b. ‘Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk.: Komisyon, *Vizâratu’l-Evkâf ve’ş-Şuûnu’l-İslâmiyye*, 2. bs., Katar, 1428/2007, c. II, s. 154; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c. II, s. 5.

"mağlup edilemeyen, yenik düşürülemeyen gâlip" (الغَالِبُ الَّذِي لَا يُغْلَبُ);⁶⁴ zü'ntikâm (ذُو انْتِقَامٍ) veya intikâm (انْتِقَامٌ) kelimesine ise "günahkâra ceza veren" (المَبَالِغَةُ فِي الْعُقُوبَةِ),⁶⁵ "cezalandırmada mübâlağa etme" (عُقُوبَةٌ),⁶⁶ "ukûbat/cezalandırma" (عُقُوبَةٌ)⁶⁷ gibi anlamlar verirken Râzî (v.606/1209) bu sözcüğün bulunduğu (وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ) ibaresine ilişkin şu izahı yapmaktadır: 'Azîz (عَزِيزٌ), cezalandırma hususunda Allah'ın tam ve mükemmel bir kuvvet ve kudretinin bulunduğu; zü'ntikâm (ذُو انْتِقَامٍ) ifadesi ise O'nun bu cezayı îfâ edeceğine işaret etmektedirler. Buna göre birinci sıfat "zatî", ikincisi ise "fiilî" sıfatlarından olmuş olur.⁶⁸ Muhammed Ebû Zehre (v. 1394/1974) ise bu ibareyle ilgili şöyle açıklama yapmaktadır: "Allah azizdir." Yani Allah izzetiyle her şeye hâkimdir, gâliptir, her şey üzerinde hükümrandır, O'nun üzerinde hiçbir varlık yoktur. O kulları üzerinde hâkimdir, kâhirdir. "İntikam sahibidir." Yani Allah şiddetli intikam sahibidir, künhü/iç yüzü idrak edilemez. İşte O'nun intikamının künhü kavranamayacağı için intikâm (انْتِقَامٌ) kelimesi nekre gelmiştir. İntikâm (انْتِقَامٌ), şahsın irtikâp ettiği günah karşılığında nikmetin ve şiddetin indirilmesidir. Şayet âdil ve hikmet sahibi bir kimse olursa âdil ceza ve uygun karşılık olur. İşte Allah Teâlâ'nın ikâbı/cezalandırması da böyle gerçekleşir. Dolayısıyla Allah'ın intikamı, tıpkı beşerin durumundaki gibi hıncını almak ve öfkesini yatıştırmak amacına yönelik değildir. Aksine Allah'ın intikamı âdil bir cezalandırma ve caydırıcı bir kısastır. İntikamın zü'ntikâm (ذُو انْتِقَامٍ) şeklinde yani "intikam sahibidir" formunda tabir edilmesi ise bu intikamın O'nun kudretinde ve gücünde olduğuna, hikmetinin, iradesinin, kudretinin ve her şeyi ihata eden ilminin gereği olarak dilediği yerde, dilediği şekilde ve ne zaman isterse indirebileceğine işaret etmek gayesine matuftur.⁶⁹ Ebû Zehre (v. 1394/1974) bu izahıyla bir anlamda insanın intikamıyla Allah'ın intikamını mukayese etmektedir. Benzer şekilde Elmalılı (v. 1362/1942) da "Allah'ın

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. VII, s. 175; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. II, s. 394.

⁶⁵ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, c. II, s. 154; Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, c. II, s. 8.

⁶⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 177; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl*, c. I, s. 318.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. VII, s. 175; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. II, s. 5; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. I, s. 236; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. II, s. 394.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. VII, s. 175; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. II, s. 394; Ebû Hafs Ömer b. 'Ali b. 'Âdil ed-Dîmeşkî, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, thk.: eş-Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve eş-Şeyh 'Ali Muhammed Mu'avvaz, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1. bs., Beyrût-Lübân, 1419/1998, c. V, s. 23; Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Neysâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*, thk.: Zekerriyyâ 'Umeyrân, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1. bs., Beyrût, 1416/1996, c. II, s. 102.

⁶⁹ Muhammed Ebû Zehre, *Zehretu't-tefâsîr*, *Dâru'l-Fikri'l-Arabî*, Kâhire, ty., c. II, s. 1102.

intikamı sizin bildiğiniz cinsten aşağılık, ahlâksızca, çirkin, câhilâne, haince bir intikam değildir. Savunması yapılabilir cinsten bir intikam da değildir. Bütünüyle hakikat, hikmet ve izzet olan ve sonsuz bir kudretin ve iradenin gereği olan ve hiçbir noktada cehâletle ilişkisi bulunmayan, çok hâkimâne bir intikamdır⁷⁰ demek suretiyle beşer ile Allah'ın intikamı arasındaki farkı beyan etmektedir. Bu âyet bağlamında Allah'ın hâkimâne intikam almasının sebebi ise Allah'ın âyetlerini yani indirilmiş kitapları ve diğer delillerini inkâr etmektir.

İntikâm (اِنْتِقَامًا) kavramının *mastar* olarak zikredildiği ikinci ve aynı zamanda muzârî olarak ilk ve tek zikredildiği yer Mâide sûresindeki (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّداً فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ بِحُكْمِ بِهِ دُوَا عَذَلٍ مِّنْكُمْ هَدْياً بَالِغَ الْكُعبَةِ أَوْ كَفَّارَةً طَعَاماً مَسَاكِينَ أَوْ عَذَلٌ ذَلِكَ صِيَاماً لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ. وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو اِنْتِقَامٍ. *“Ey İnananlar! İhramlı iken avı öldürmeyin. Sizden kasten onu öldürene, ehlî hayvanlardan öldürdüğü kadar olduğuna içinizden iki adil kimsenin hükmedeceği, Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanı ödeme yahut düşkünlere yemek yedirme şeklinde keffâret ya da yaptığı işin vebalini tatmak üzere bunlara denk oruç tutma vardır. Allah geçmiştekileri affetmiştir, kim tekrar yaparsa Allah ondan ölç/intikam alır. Allah güçlüdür, intikam alıcıdır”*⁷¹ âyetidir. Bu âyette ihramlı iken avı öldürmenin keffâreti belirtildikten sonra geçmişte olanları Allah'ın affettiği belirtilmiştir.

⁷⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ty., c. II, s. 301; Ebû Zehre (v. 1394/1974) ve Elmalılı (v. 1362/1942)'nın Allah'ın intikamıyla beşerin intikamı arasındaki farka ilişkin izahlarını dikkate aldığımızda Kur'an'da Allah için kullanılan -ki *ifti'âl* vezninden kullanımı Kur'an'da sadece Allah'a izafe edilmektedir- *intikâm* (اِنْتِقَامًا) kelimesinin Türkçe'ye orijinal şekliyle hem “intikam almak” hem de “öç almak” anlamıyla çevirisinin yapılmasında hiçbir sakınca olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira Türkçe lügatlerde öç almak: İntikam almak, kötülüğe karşı kötülükte bulunmak; yapılan bir kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak; öç: İntikam, kötülük görülene karşı kötülükte bulunma isteği; kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi (Bk., D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, 4. bs., yy., 2008, s. 1287; *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, 10. bs., Ankara, 2005, s. 1529) gibi anlamlara gelirken intikam almak: Öç almak, bir kötülüğün karşılığını vermek; intikam: Öç, kendisine, bulunduğu topluluğa veya benimsediği bir şeye karşı yapılan tecavüze, kötülüğe karşılık verme; acısını çıkarma (Bk., Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 797; *Türkçe Sözlük*, s. 975; Mevlüt Karaca, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 391) anlamlarında kullanılmakta ve her iki anlamın da birbirinin yerine kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ancak buradaki öç almanın özellikle faili Allah olduğunda hıncını almak ve öfkesini yatıştırmak amacına yönelik olmadığını tamamen yapılan kötülüğün karşılığını ve acısını tattırma anlamına matuf olarak kullanıldığı gözden kaçırılmamalıdır. Aksi halde Allah zulmetmiş, hak edilen cezanın fevkinda ceza verilmiş olur ki bu Allah'ın adaletine aykırıdır. Zira “Allah, insanlara zerre kadar zulmetmez. Ne var ki, insanlar kendi kendilerine zulmedip duruyorlar” (Yûnus 10/44).

⁷¹ Mâide 5/95.

Allah'ın geçmişi affetmesi, cahiliye döneminizde iken av hayvanını öldürmenizi başışlamıştır, demektir. Keffâret ile ilgili hükmün nüzûlünden öncekileri başışlamıştır, anlamında olduğu da söylenmiştir.⁷² Fakat kim bir daha böyle yaparsa yani kim bir daha bu yasaklanan işi işleyecek olursa Allah ondan ya keffâret ile intikam alır ya da eğer bu işi helâl belleyerek yapmışsa Allah âhirette ondan intikam alır ve zahir hükme göre de keffârette bulunur.⁷³ Allah'ın "azîz" olması mülkünde güçlü; "intikam sahibi" olması ise dilediği takdirde kendisine karşı gelenlerden, isyankârlardan intikam alır, onlara azap eder, anlamındadır.⁷⁴ *Muzârî yentekîmu* (يَنْتَقِمُ) fiiline "azap eder" (يُعَذِّبُ),⁷⁵ "cezalandırır" (يُعَاقِبُ),⁷⁶ "cezalandırma" (عُقُوبَةٌ);⁷⁷ *intikâm* (انْتِقَام) kelimesine ise "cezalandırmada mübâlağa etme" (المبَالِغَةُ فِي الْعُقُوبَةِ),⁷⁸ "cezalandırma" (مُعَاقِبَةٌ)⁷⁹ gibi manalar verilen bu âyette Allah'ın intikam alma sebebi ise emirlerine muhalefet etme, hadlerini aşma ve yasakları işlemede ısrar etme olarak belirtilebilir. Dolayısıyla "yaptığı işin vebalini tatsın" ibaresinde de işaret edildiği gibi Allah'ın intikam alması kişinin yapıp ettiklerinin acısını tattırma şeklinde tecelli etmektedir. Zira "Allah kullara asla zulmedici değildir"⁸⁰ âyetleri O'nun asla hak edilmeyen bir ceza vermeyeceğini vurgulamaktadır.

İntikâm (انْتِقَامٌ) kavramının *mastar* olarak geçtiği bir diğer âyet de İbrâhîm sûresindeki (فَلَا) وَقَدْ مَكَرُوا مَكَرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكَرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ. فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفًا وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ. يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ. "Gerçekten onlar çeşitli hileler ve tuzaklar kurdular. Allah katında da onlara hilelerine karşı azap var; isterse onların hileleri dağları yerinden oynatacak olsun. O halde sakın Allah'ın peygamberlerine olan vaadinden cayacağını sanma! Şüphesiz Allah her şeye galiptir, intikam sahibidir. O gün yeryüzü bir başka yere, gökler, başka göklere çevrilecek ve bütün varlıklar, kabirlerinden çıkıp bir ve gücüne karşı durulmaz olan Allah'ın huzuruna

⁷² Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmî'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 207-208; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. III, s. 98; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. II, s. 103.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmî'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 207-208; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. II, s. 103.

⁷⁴ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 459; Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmî'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 207-208.

⁷⁵ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 459; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. II, s. 103.

⁷⁶ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 459.

⁷⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, c. II, s. 68.

⁷⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 177.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. V, s. 365.

⁸⁰ Âl-i imrân 3/182; Enfâl 8/51; Hac 22/10.

toplanacaklardır"⁸¹ pasajında yer almaktadır. Bu âyetlerde İslâm'ı yok etme veya peygamberlere suikast düzenleme ve inananları yok etmeye yönelik tuzak kuranların kurduğu tuzaklardan Allah'ın haberdar olduğu; "*elbette biz elçilerimize ve inananlara yardım edeceğiz*"⁸² ve "*Allah, ben ve elçilerim gâlip geleceğiz*" diye yazmıştır"⁸³ âyetlerinde belirtilen vaatlerini mutlaka yerine getireceği ve her türlü tuzağı kuran inkârcılardan yeryüzünün başka yerlere göklerin de başka göklere dönüşeceği kıyamet gününde intikam alacağı belirtilmiştir.⁸⁴

'Azîz (عَزِيزٌ) sözcüğüne "gâlip" (غَالِبٌ),⁸⁵ "güçlü/kuvvetli" (مَنِيعٌ),⁸⁶ "kâdir" (قَادِرٌ),⁸⁷ *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kelimesine ise "cezalandırma" (عُقُوبَةٌ)⁸⁸ gibi anlamlar veren müfessirler (وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو اِنْتِقَامٍ) ibaresinin bu siyak-sibak içerisinde "O, kendisine tuzak kurulamayan gâlip, engellenemez güç ve kudret sahibi, dostlarının intikamını düşmanlarından alan"⁸⁹ manasında olduğunu ifade etmektedirler. Ebû Zehre (v. 1394/1974)'ye göre 'azîz (عَزِيزٌ) sözcüğü "kuvvetli" (قَوِيٌّ), "hükümdar/egemen" (مُسَيِّطِرٌ), "dilediğini aziz kılan, dilediğini ise zelil eden"; *zü'ntikâm* (ذُو اِنْتِقَامٍ) kelimesi ise "bâtıldan hakkın, güçlülerden zayıfların intikamını alan" manasındadır. Ona göre *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kavramı "kötüye kötülüğünün cezasını vermek, güçlüden zayıfın intikamını hakkıyla/misliyle almak veya misliyle cezalandırmak ve cezalandırmanın suç miktarınca olması" demektir. Çünkü şeriatta *ikâb*'ın esası birisinin hakkını tastamam vermeye dayanmaktadır. Yani cezalandırma suçun miktarına göre olmaktadır.⁹⁰ Yapılan izahlardan da anlaşıldığı gibi bu âyette Allah'ın *intikam* alma tehdidinde bulunma sebebi inkârcıların İslâm'ı yok etme veya peygamberlere suikast düzenleme ve inananları yok etmeye yönelik tuzak kurmalarıdır.

İntikâm (اِنْتِقَامٌ) kavramı *mastar* olarak en son Zümer sûresindeki (الَّذِينَ) اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ. وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ

⁸¹ İbrâhîm 14/46-48.

⁸² Mü'min 40/51.

⁸³ Mücâdele 58/21.

⁸⁴ Geniş bilgi için bk., Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIX, s. 147-149; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. II, s. 179-180; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 750-752.

⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIX, s. 149; Ebû Zehre, *Zehretu't-tefâsîr*, c. VIII, s. 4054; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. II, s. 180.

⁸⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 751.

⁸⁷ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. III, s. 203.

⁸⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 751.

⁸⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. III, s. 203; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. II, s. 180.

⁹⁰ Ebû Zehre, *Zehretu't-tefâsîr*, c. VIII, s. 4054.

(الَّذِينَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ) "Allah, kuluna yetmez mi? Seni O'ndan başka şeylerle korkutuyorlar. Allah'ın, saptırdığımı doğru yola koyacak yoktur. Allah'ın doğru yola erdirdiğini de saptıracak yoktur. Allah, güçlü olan, öç alabilen değil midir?"⁹¹ âyetinde zikredilmektedir. Bu âyetlerde Allah'ın kulu Hz. Muhammed (s)'e müşriklere karşı yeterli olduğu; Mekkeli putperestlerin O (s)'nu putlarıyla korkutarak onlara dil uzatması halinde başına kötülük geleceği şeklindeki zanları; Allah'ın, saptırdığımı doğru yola koyacak, doğru yola erdirdiğini de saptıracak kimsenin olmadığı belirtilmekte⁹² ve âyet 'azîz ve intikâm sözcükleriyle bitmektedir. Müfessirler 'azîz (عَزِيزٌ) sözcüğünü "güçlü/kuvvetli"⁹³ "gâlip"⁹⁴ (مَنْبِيعٌ) "gâlip"⁹⁴ (مَنْبِيعٌ) zü'ntikâm (ذُو انْتِقَامٍ) kelimesini ise "intikam alan/cezalandıran"⁹⁵ (مَنْتَقِمٌ) "intikam alır/cezalandırır"⁹⁶ (يَنْتَقِمُ) şeklinde izah etmişlerdir. Bu bağlam içerisinde Taberî (v. 310/922) (الَّذِينَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ) ibaresine ilişkin şöyle der: Ey Muhammed! Allah, yarattıklarından kendisini inkâr edenlere karşı gâlip ve düşmanlarına ve vahdâniyetini inkâr edenlere karşı intikam sahibi değil midir?⁹⁷ Zemahşerî (v. 538/1144) ise der ki: Allah güçlü ve gâliptir. Düşmanlarından intikam alır. Bu ifadede Kureyş'e bir tehdit vardır mü'minler için de onların intikamını o Kureyşlilerden alacağına ve kendilerine yardım edeceğine dair bir vaat vardır.⁹⁸ Âyette Allah'ın "intikam sahibi" (ذُو انْتِقَامٍ) olmasının hatırlatılmasının ve âyetin bu sözcükle bitmesinin sebebi ise putlarla Hz. Peygamber (s)'i ve inananları korkutmaya, sindirmeye ve dolayısıyla

⁹¹ Zümer 39/36-37.

⁹² Âyete ilişkin farklı bir rivâyete göre Hz. Muhammed (s) Hâlid b. el-Velîd'i Uzza'yı kırmak üzere gönderdi. Uzza'yı koruyan kişi veya bekçisi ona şöyle dedi: Ey Hâlid! Onun sana zarar verebileceğini söylüyor ve seni sakındırıyorum. Çünkü bunun öyle sert bir tepkisi var ki, kimse onun karşısında duramaz. Bu sefer Hâlid Uzza'nın üzerine yürüdü ve balta ile burnunu kırdı. Onların Hâlid'i bu şekilde korkutmaları Hz. Peygamber (s)'i korkutmaları demektir. Çünkü Hâlid'i bu işi yapmak üzere görevlendiren O (s) idi. Bk., Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XX, s. 210-211; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. III, s. 151; İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, c. VII, s. 396; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XVIII, s. 281.

⁹³ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VII, s. 121; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 307; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 43.

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 307; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 43.

⁹⁵ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VII, s. 121.

⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 307; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 43; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. III, s. 181.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XX, s. 211.

⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 307; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. III, s. 181.

tevhitinden vazgeçirmeye çalışan putperestleri O'nun azabına karşı tehdit etmektedir.⁹⁹

2.2.2. İntikam Kavramının Etken Ortaç (İsm-i Fâil) Olarak Kullanımı

İntikam mastarının ism-i fâil formu Kur'ân'da yukarıda da ifade ettiğimiz gibi üç defa ve çoğul olarak muntakimûn (مُنْتَقِمُونَ)¹⁰⁰ şeklinde karşımıza çıkmakta ve bunlardan ilki Secde sûresindeki (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ) (بَيِّنَاتٍ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ). “Rabbinin ayetleri kendisine hatırlatılıp da onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim kim olabilir? Gerçekten biz suçlulardan intikam alacağız”¹⁰¹ âyetindedir. Bundan önceki âyette ise (وَلَنَذِقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَلِيمِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ). “belki dönüp yola gelirler diye mutlaka onlara o büyük azaptan ayrı olarak daha yakın azabı da tattıracağız”¹⁰² denilmekte yani inkârcıların en büyük azap olan âhiret azabından evvel belki tövbe edip imana dönmeleri umuduyula dünyada öldürme, kıtlık, esaret, musibet, hastalıklar ve çeşitli belalarla yakın azap olan dünya azabına maruz kalacakları hatırlatılmakta ardından da Allah'ın âyetleri kendilerine hatırlatıldığı halde onlardan uzaklaşıp inkâr edenlerin şirke düştükleri, tüm bu vasıfları taşıyanların daha genel manada mücrim yani suçlu oldukları belirtilmiş, âyetin sonunda da Allah'ın bunlardan intikam alacağı ifade edilmiştir.¹⁰³ Râzî (v. 606/1209)'ye göre (إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ). şayet en yakın azap kendilerine fayda vermezse onları en büyük azap ile cezalandıracağım, anlamındadır.¹⁰⁴ Âyete ilişkin izahlar muntakimûn (مُنْتَقِمُونَ) sözcüğünün bu bağlamda işledikleri günahlar ve yaptıkları kötülüklerin karşılığı olarak “cezalandıracağız”, “azap edeceğiz” anlamında olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir önceki âyette iki defa zikredilen el-'azâb (العَذَابِ) sözcüğü muntakimûn (مُنْتَقِمُونَ) kelimesinin bu anlamı ihtiva ettiğini teyit etmektedir. Allah'ın bu âyette “intikam alacağız” (مُنْتَقِمُونَ) şeklinde

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXVI, s. 281; Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, *Tefsîru's-sirâci'l-münîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ty., c. III, s. 361.

¹⁰⁰ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 718.

¹⁰¹ Secde 32/22.

¹⁰² Secde 32/21.

¹⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVIII, s. 632; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VI, s. 308; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VII, s. 198; “Yakın azap” ve “büyük azap”ın ne olduğuna ilişkin farklı rivâyetler için bk., Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, c. XI, s. 707-709.

¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXV, s. 186.

tehditte bulunmasının sebebi ise inkârcıların Allah'ın âyetleri kendilerine hatırlatıldığı halde onları tekzip edip yüz çevirmeleridir.¹⁰⁵

*İntikam mastarının ism-i fâil ve çoğul olarak Kur'ân'da ikinci zikredildiği âyet Zuhruf sûresindeki (أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصَّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي) "O halde sağırlara sen mi işittireceksin? Yahut körlere ve apaçık bir sapıklık içinde bulunanlara sen mi doğru yolu göstereceksin? Eğer biz seni onlara azap gelmeden önce alıp götürsek bile onlardan intikam alırız. Yahut da onlara vaat ettiğimiz azabı sana gösteririz. Çünkü bizim onlara azap etmeye gücümüz yeter"*¹⁰⁶ pasajında yer almaktadır. Bu âyetlerde Allah'ın âyetlerine karşı sağır ve kör olan kimselere karşı Hz. Peygamber (s) teselli edilmekte; kendilerine incek "azap" (العَذَاب)'tan,¹⁰⁷ "cezalandırma" (نِقْمَةٌ)'dan¹⁰⁸ önce ölümle gitmesi veya Mekke'den hicretle çıkması durumunda Allah'ın onlardan intikam alıcı olduğu yani hak ettikleri "ikâb/ceza" (العُقُوبَةُ)'y¹⁰⁹ vereceği; onlara vaat ettiği "azap"ı vermeye muktedir olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁰ Müfessirlerin *muntakimûn* (مُنْتَقِمُونَ) sözcüğünün yer aldığı âyet grubunu izah ederken "azap" (العَذَاب), "cezalandırma" (نِقْمَةٌ) ve "ikâb/ceza" (العُقُوبَةُ) kelimelerini kullanmaları söz konusu sözcüğün bu bağlamda "azap etme" ve "cezalandırma" anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca onlara vaat edilen şeyin "azap" (العَذَاب)¹¹¹ olduğunu belirtmeleri de bu siyak-sibak içerisinde mezkûr sözcüğün bu anlamı içerdiğine işaret etmektedir. Âyette "intikam alacağız" (مُنْتَقِمُونَ) şeklinde *vaîd* ifadesinin nedeni ise Allah'ın âyetlerine ve hidayete götüreceği burhanlarına karşı kulak asmamaları ve kalplerinin hakikate kör olmasıdır.

İsm-i fâil ve çoğul muntakimûn (مُنْتَقِمُونَ) kelimesinin Kur'ân'da son olarak zikredildiği âyet ise Duhân sûresindeki (يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ إِنَّا) (مُنْتَقِمُونَ) "Büyük bir şiddetle yakalayacağımız gün elbette biz intikam alacağız"¹¹² âyetidir. Bundan önceki âyette (إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ.) "Biz sizden

¹⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XVII, s. 41.

¹⁰⁶ Zuhruf 43/40-42.

¹⁰⁷ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VII, s. 214; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 91.

¹⁰⁸ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 208; İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, c. VII, s. 550.

¹⁰⁹ İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, c. I, s. 1077.

¹¹⁰ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 91-92.

¹¹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VIII, s. 18; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VII, s. 214; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 92; Burhânuddîn Ebî'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmu'd-dürer fi tenâsubi'l-âyât ve's-suver*, thk.: 'Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî, *Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrût, 1415/1995, c. 17, s. 268.

¹¹² Duhân 44/16.

azabı birazcık kaldırırız ama siz yine (inkârınıza) dönersiniz"¹¹³ denilerek azaptan (العَذَاب)¹¹⁴ söz edilmektedir. Rivayete göre Mekke'de açlık ve kıtlık baş gösterince müşrikler Hz. Peygamber (s)'e gelip bu sıkıntılarının kaldırılması için Allah'a dua etmesini talep etmişler fakat kuraklık ve kıtlıktan kurtulunca iman etmeyerek küfürde diretip mâsiyet işlemeye devam ettiler. İşte bunun üzerine Allah en büyük yakalayış olan kıyamet gününde onlardan intikam alacağını belirten bu âyeti indirmiştir.¹¹⁵ Müfessirler bu bağlamda yer alan *muntakimûn* (مُنْتَقِمُونَ) lafzını "ukûbat/cezalandırma" (العُقُوبَةُ),¹¹⁶ "nikmet/cezalandırma" (النِّقْمَةُ)¹¹⁷ kelimeleriyle açıklamakta, Mâverdî (v.450/1058) de eş anlama gelen bu iki kelime arasındaki nüansı şu şekilde izah etmektedir: *Ukûbet* (العُقُوبَةُ) mâsiyetten sonra gelir. Çünkü o *âkıbet* (العَاقِبَةُ) kökünden gelmektedir. *Nikmet* (النِّقْمَةُ) ise ondan önce de olabilir. *Ukûbet* (العُقُوبَةُ)'in ceza olarak miktarının tespit edildiği, *intikam* (الْإِنْتِقَامُ)'ın ise miktarının sınırlandırılmadığı da söylenmektedir.¹¹⁸ Allah'ın intikam alma tehdidinde bulunma sebebi ise inkârcuların azgınlıklarına devam etmeleri, Hz. Peygamber (s)'e gelen vahiyleri tekzip etmeleri ve nankörlük etmeleridir.

Kur'ân'da *müfret* olarak zikredilmeyen ve *esmâ-i hüsnâ* hadisinde yer alan Allah'ın isimlerinden *el-muntakim* (الْمُنْتَقِمُ), günahları sebebiyle "isyankârları cezalandıran" (الْمُعَاقِبُ لِلْعَصَاةِ),¹¹⁹ "dilediğini cezalandırmakta mübalağa eden"¹²⁰ anlamındadır.

¹¹³ Duhân 44/15.

¹¹⁴ Burada azaptan maksadın açlık veya duhân olduğu rivâyet edilmektedir. Bk., İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1288; Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 110.

¹¹⁵ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 100; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXVII, s. 245; Zikri geçen "gün"ün Bedir günü olduğuna ilişkin rivâyetler de vardır. Bk., Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, c. XXV, s. 25-27; Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 110; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VII, s. 230; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, c. III, s. 289.

¹¹⁶ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. III, s. 217; Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk.: Yâsir b. İbrâhim, Ganîm b. Abbâs, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1418/1997, c. V, s. 124.

¹¹⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, c. V, s. 248; Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 110.

¹¹⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, c. V, s. 248; Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 110.

¹¹⁹ Zeynüddîn 'Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teyîsîr bi şerhi'l-câmi'i's-sağîr*, Mektebetü'l-İmâmî-ş-Şâfi'i, 2. bs., Riyâd, 1408/1988, c. I, s. 672; a. mlf., *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-sağîr*, Dâru'l-Ma'rife, 2. bs., Beyrût, 1391/1972, c. II, s. 487.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIV, s. 272; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. XXXIV, s. 9.

2.2.3. İntikam Kavramının Mâzî Fiil Olarak Kullanımı

Kur'ân'da *intikam* mastarının mâzî fiil formu beş âyette¹²¹ geçmekte, bunlardan ilki A'râf sûresindeki (فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا) (عَنْهَا غَافِلِينَ. "Bu sebeple biz de onlardan intikam aldık, onları denizde boğduk. Çünkü onlar âyetlerimizi yalanlamışlar ve onları umursamaz olmuşlardı"¹²² âyetinde zikredilmektedir. Bundan önceki âyetlerde Allah'ın Firavun'a uyanları ders alsınlar diye yıllarca kuraklık ve mahsul kıtlığı ile cezalandırdığı, kendilerine bir kötülük isabet ettiğinde Hz. Mûsâ ve onunla beraber olanları uğursuz saydıkları ve bu yüzden ne kadar mucize getirirse getirsin inanmayacakları, ardından Allah'ın onlara ayrı ayrı mucizeler olarak tufan, çekirge, haşerât, kurbağalar ve kan gönderdiği ama yine de büyüklük tasladıkları ve günahkâr bir topluluk oldukları, üzerlerine azap çökünce de Hz. Mûsâ (s)'ya gelip azabın kaldırılması için Rabbine duâ etmesi, azap kaldırılırsa inanacakları ve İsrâiloğullarını kendisiyle beraber göndereceklerini dair söz verdikleri, belli bir süre azap kaldırılınca da hemen yeminlerini bozdukları¹²³ zikredilmiştir. İşte tüm bu olanların ardından da Yüce Allah "Bu sebeple biz de onlardan intikam aldık, onları denizde boğduk. Çünkü onlar âyetlerimizi yalanlamışlar ve onları umursamaz olmuşlardı" buyurarak intikam almasının sebebini de açıkça beyan etmiştir. Dikkat edilirse burada Allah'ın intikam almasının iki sebebi zikredilmiştir. Bu nedenle Râzî (v. 606/1209) "Onlar bu yalanlama ve umursamamalarının yanı sıra pek çok günah da işlememişler miydi? Öyleyse âyetteki intikam, niçin sadece bu iki şeyden dolayı olmuştur?" şeklinde soru sormuş ve buna şu şekilde cevap vermiştir: Âyette Allah'ın onlardan, diğer günahlarını hesaba katmayıp sadece bu iki şeyden yani yalanlama ve umursamamadan dolayı intikam aldığını gösteren bir husus yoktur. Aksine bu âyet, âyetleri ve mucizeleri düşünüp onlardan ibret almanın gerekli olduğuna işaret etmektedir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, burada, Firavun kavmini, o âyetlerden gaflet edip umursamamış olmaları sebebiyle kınamıştır ki bu da taklidin yani tefekkür etmeden bir şeye inanmanın kötü bir yol olduğuna delâlet etmektedir.¹²⁴ Bu siyak-sibak içerisindeki (فَأَنْتَقَمْنَا) fiili "azapla birlikte nimeti çekip almak",¹²⁵ "nikmet/cezalandırma"

¹²¹ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 718.

¹²² A'râf 7/136.

¹²³ A'râf 7/130-135; Âyetlerin yorumuna ilişkin geniş bilgi için bk., Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 563-565; Begavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. III, s. 268-272.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIV, s. 230.

¹²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIV, s. 229.

(النَّقْمَةُ)¹²⁶ anlamındadır. Neseî (v. 710/1309) de tıpkı “*ikâb/cezalandırma*” (العِقَابُ) kelimesinin “ödüllendirme, mükâfatlandırma” anlamındaki *es-sevâb* (التَّوَابُ) ile zıt anlamda olması gibi *intikam* kelimesinin de “nimet verme” anlamındaki *el-in’âm* (الْإِنْعَامُ) *mastarının* zıddı olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷

İntikam mastarının mâzî fiil formuyla yer aldığı ikinci âyet Hicr sûresindeki (وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ ظَالِمِينَ. فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ.) “Gerçekten Eyke halkı da zâlim kimselerdi. Bunun için onlardan da intikam aldık. Hâlâ her ikisi (Eyke ve Medyen veya Eyke ve Lut kavmi) de açık bir yol üzerindedir”¹²⁸ âyetlerindedir. Bu âyetlerin ilkinde Eyke yani Hz. Şuayb (s)’in elçi olarak gönderildiği kavmin zâlim oldukları zikredilmektedir. Evet “onlar zâlim idiler” çünkü Allah’a şirk koşmuşlardı. Şirk ise büyük bir zulümdür. “Onlar zâlim idiler” çünkü onlar ölçü ve tartıda hile yapıyorlardı. “Onlar zâlim idiler” çünkü mü’minlere iman etmiş olmaları nedeniyle baskı yapıyorlardı. “Onlar zâlim idiler” çünkü onlar Nebî’lerini recm etmekle tehdit edip “*kabilen olmasaydı seni mutlaka taşıyarak öldürürdük*”¹²⁹ diyorlardı. Bu şekilde onların zulümleri devam edip durdu.¹³⁰ İşte tüm bu zulümleri nedeniyle Allah onlardan intikam almıştır.

Buradaki (فَانْتَقَمْنَا) fiiline müfessirlerin yukarıdaki âyetlerde belirtildiği gibi “azap etmek” (العَذَابُ),¹³¹ “*ukûbat/cezalandırma*” (العُقُوبَةُ)¹³² anlamını vermekle birlikte bu bağlamda onlardan farklı olarak “helâk etmek” (إِهْلَاكٌ-أَهْلَكْنَا-أَهْلِكُوا)¹³³ manasını da vermeleri dikkat çekmektedir. Bu durum, İzutsu’nun “kelimeler Kur’ân’da birbirinden ayrı, yalın halde bulunmazlar, her birinin ötekiyle yakın ilişkisi vardır. Bu kelimeler, somut anlamlarını, birbiriyle olan bu ilişki sisteminden alırlar. Kelimelere özel anlamlar kazandıran bu sistem içerisindeki kelime

¹²⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. XIV, s. 229; Begavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, c. III, s. 273; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-meşîr*, s. 515; Kurtubî, *el-Câmî’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. IX, s. 315; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c. III, s. 31.

¹²⁷ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, c. I, s. 599.

¹²⁸ Hicr 15/78-79.

¹²⁹ Hûd 11/91.

¹³⁰ Ebû Zehre, *Zehretu’t-tefâsîr*, c. VIII, s. 4102-4103.

¹³¹ Semerkandî, *Bahru’l-’ulûm*, c. II, s. 223; Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl*, c. IV, s. 71; İbn ‘Âdil, *el-Lübâb fi ‘ulûmi’l-kitâb*, c. XI, s. 482.

¹³² Muhammed et-Tâhir İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisîyye, Tûnus, 1984, c. XIV, s. 70.

¹³³ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c. III, s. 216; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, c. II, s. 197; Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, Dâru’l-Hadîs, 1. bs., Kâhire, ty., c. I, s. 344.

ilişkilerini gözden uzak tutmamalıyız"¹³⁴ sözünde ifade ettiği gibi sözcüklerin anlam yelpazesini tespit ederken yer aldıkları bağlamı, siyak-sibakı dikkate almanın önemine işaret etmektedir.

Bu âyette Allah'ın intikam alma sebebi ise zikri geçen kavimlerin¹³⁵ zâlim olmaları başka bir ifadeyle zâlim olarak nitelenmelerine yol açan Allah'a şirk koşmaları, ölçü ve tartıda hile yapmaları, peygamberleri recm etmekle tehdit etmeleri¹³⁶ ve yol kesmeleridir.¹³⁷ İntikam burada cânîden hıncını almak ve haksız yere cezalandırmak değil aksine bunun anlamı cezayı, suç veya günah işleyenin yaptığına denk bir şekilde indirmek demektir. Çünkü onların yaptığı bitmek bilmeyen zulüm, kesintisiz bir haksızlıktı. Bu nedenle *ikâb*/cezalandırma o zulme misliyle karşılık verme ve yapılan kötülüklerin acısını tattırma şeklinde tezahür etmektedir.¹³⁸

İntikam mastarının mâzî fiil formuyla zikredildiği bir diğer âyet de Rûm sûresindeki (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاؤُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَاَنْتَقَمْنَا مِنْ الَّذِينَ) (أَجْرُمُوا وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ). "Ant olsun ki biz senden önce de elçileri kavimlerine gönderdik; onlara deliller getirdiler ve biz (onları dinlemeyip) suç işleyenlerden intikam aldık. (Elbette alırız), çünkü mü'minlere yardım etmek üstümüze bir haktır"¹³⁹ âyetidir. Müfessirler buradaki "intikam aldık" ifadesinin "üzerimize bir hak oldu" ile birlikte düşünülerek ibarenin "intikam aldık ve bu intikam üzerimize hak oldu" şeklinde de anlamlandırılabilceğini ve buna göre Allah'ın "intikam aldık" demesinin bir zulüm olmayıp gerçek bir adalet olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁴⁰ Âyetteki (فَاَنْتَقَمْنَا) fiilini bu bağlamda "azap etmek" (عَذَّبْنَا-إِهْلَاك-)،¹⁴² "helâk etmek" (الْعُقُوبَةُ-عَاقِبَتْنَا)،¹⁴¹ "ukûbat/cezalandırma" (الْعَذَابِ) kelimesiyle açıklayan müfessirlere göre Allah'ın intikam alma

¹³⁴ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 18-19.

¹³⁵ Müfessirler âyetteki "humâ" (وَإِنَّهُمْ) zamirinin merciinin Hz. Şuayb (s)'ın gönderildiği Eyke ve Medyen halkı olabileceği gibi önceki âyetlerde zikredilen Hz. Lut (s) kavmi ile ve Hz. Şuayb (s)'ın kavmi Eyke de olabileceğini belirtmektedir. Bk., Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 414; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 764; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIX, s. 209.

¹³⁶ Ebû Zehre, *Zehretu't-tefâsîr*, c. VIII, s. 4102-4103.

¹³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VIII, s. 272.

¹³⁸ Ebû Zehre, *Zehretu't-tefâsîr*, c. VIII, s. 4103.

¹³⁹ Rûm 30/79.

¹⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXV, s. 133; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, c. VII, s. 173.

¹⁴¹ Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl*, c. V, s. 211; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, c. III, s. 15; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VI, s. 275; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, c. III, s. 15.

¹⁴² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. XXI, s. 119; Bursevî, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, c. VII, s. 50.

¹⁴³ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. II, s. 705; Bursevî, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, c. VII, s. 50.

nedeni ise kavimlerinin elçileri tekzip etmeleri,¹⁴⁴ onların getirdikleri mucizeleri, apaçık delilleri inkâr etmeleri¹⁴⁵ ve bunda ısrar etmeleridir.¹⁴⁶

İntikam mastarının mâzî fiil şekliyle yer aldığı bir başka âyet de Zuhruf sûresindeki (فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ). “Biz de onlardan intikam aldık. Bak, yalanlayanların sonu nasıl oldu”¹⁴⁷ âyetidir. (فَانْتَقَمْنَا) fiilinin bulunduğu bu pasajda Allah’ın, Hz. Peygamber (s)’den önce hangi kente uyarıcı gönderdiyse oranın varlıklı elit kesiminin mutlaka “biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız”¹⁴⁸ diyerek tepki gösterdikleri; gönderilen uyarıcının da “ben size, babalarımızı, üzerinde bulduğunuz (din)den daha doğrusunu getirmiş olsam da (yine babalarımızın yolunu)mu (tutacaksınız)?”¹⁴⁹ sualine karşılık “doğrusu biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz”¹⁵⁰ şeklinde cevap verdiklerinden bahsedilmektedir. Müfessirler bu bağlamda (فَانْتَقَمْنَا) fiiline “azap etmek” (العَذَاب),¹⁵¹ “ukûbat/cezalandırma” (الْعُقُوبَةُ-عَاقِبَتُنَا),¹⁵² “kötülükle karşılık vermek” (المكافأة بالسوء)¹⁵³ anlamlarını vermekte, Allah’ın intikam almasının yani azap etmesi veya cezalandırması ya da yapılan kötülüğün karşılığını vermesinin kuraklık, öldürülme, esir edilme,¹⁵⁴ kökünü kurutma,¹⁵⁵ öldürüp yok etme,¹⁵⁶ yerin dibine geçirme ve suda boğma¹⁵⁷ şeklinde tezahür ettiğini ifade etmektedirler. Allah’ın intikam alma sebebi ise peygamberlerin gönderildikleri kavimlerin atalarının dinine körü körüne bağlılıkları, elçilerin getirdikleri mesajları inkâr ve tekzip etmeleridir.

¹⁴⁴ Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl*, c. V, s. 211; Begavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, c. VI, s. 275; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. XI, s. 36; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 1097.

¹⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmî’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XVI, s. 446; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. XI, s. 36.

¹⁴⁶ Bursevî, *Tefsîru rûhi’l-beyân*, c. VII, s. 50.

¹⁴⁷ Zuhruf 43/25.

¹⁴⁸ Zuhruf 43/23.

¹⁴⁹ Zuhruf 43/24.

¹⁵⁰ Zuhruf 43/24.

¹⁵¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, c. III, s. 188; Semerkandî, *Bahru’l-’ulûm*, c. III, s. 206; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. XII, s. 308.

¹⁵² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. XX, s. 574; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, c. III, s. 270.

¹⁵³ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. XXV, s. 191.

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmî’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIX, s. 26; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, c. VIII, s. 13.

¹⁵⁵ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c. V, s. 89; Şirbînî, *Tefsîru’s-sirâci’l-münîr*, c. III, s. 445; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. XXV, s. 191.

¹⁵⁶ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. XXV, s. 191.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. XX, s. 575.

İntikam mastarı mâzî fiil formuyla son olarak Zuhruf sûresindeki (فَاسْتَحَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ. فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ.) "(Firavun) kavmini küçümsedi ama onlar kendisine yine de itaat ettiler. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir millettir. Böylece bizi öfkelerince onlardan öğ aldık, hepsini suda boğduk"¹⁵⁸ âyetlerinde yer almaktadır. Bu âyetlerin öncesinde de Firavun ve kavminin doğru yola gelmeleri için başlarına kıtlık, tufan, çekirge gibi türlü azaplarla cezalandırıldıkları, bu musibetlerden kurtulmak için Hz. Mûsâ (s)'nın dua etmesini, kurtuldukları takdirde doğru yoldan ayrılmayacaklarına söz verdikleri fakat sözlerinden döndükleri, "şu aşağılık, nerdeyse söz anlatamayacak durumda olan adamdan daha iyi değil miyim?"¹⁵⁹ gibi duası vesilesiyle kurtuldukları elçiyi ve kavmini küçümsediklerinden bahsedilmiştir. Allah da bütün bu felaket ve musibetleri gördükleri halde kendilerini küçümseyen Firavun'a körü körüne itaat edip yoldan çıkan fâsıklara gazap etmiş ve Firavun'la birlikte kendilerinden intikam almış yani müstahak oldukları cezayı vermiştir. Muhtevası bu şekilde olan bu pasajda yer alan (إِهْلَاكًا-أَهْلَكْنَاَهُمْ) fiiline müfessirler "helâk ettik"¹⁶⁰ "ikâb/cezalandırma" (العِقَابُ),¹⁶¹ "ukûbat/cezalandırma" (العُقُوبَةُ)¹⁶² anlamları vermektedir. Allah'ın intikam alma sebebinin tek kelimeyle ifade edecek olursak Firavun ve kavminin fâsık bir toplum haline gelmiş olmalarını diyebiliriz.

2.3. İntikam Kavramıyla Anlamdaş Kelimeler

Kur'ân'da *intikam* ile yakın anlamlı kelimeler de vardır. Bunlardan biri Kur'ân'da müştaklarıyla beraber on sekiz kez¹⁶³ zikredilen *gazap* (الغَضَبُ) kelimesidir. Lügatte "razı/hoşnut olmak" (الرِّضَا)¹⁶⁴ kelimesinin zıddı olan ve "*intikâm* (الْإِنْتِقَامُ) almak arzusuyla kalp kanunun harekete geçmesi, kabarması"¹⁶⁵ anlamını ihtiva eden *gazap* (الغَضَبُ) kelimesi Allah'a nispet edildiğinde veya Allah *gazap* ile vasıflandırıldığında "*intikam almak*" (الْإِنْتِقَامُ),¹⁶⁶ "isyan edene azap etmek" ve

¹⁵⁸ Zuhruf 43/54-55.

¹⁵⁹ Zuhruf 43/52.

¹⁶⁰ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 210.

¹⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXVII, s. 220; İbn 'Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, c. XVII, s. 279.

¹⁶² Şirbînî, *Tefsîru's-sirâci'l-münîr*, c. III, s. 451.

¹⁶³ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 499.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. X, s. 78; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. III, s. 485.

¹⁶⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 468; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. III, s. 485.

¹⁶⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 468.

“cezalandırmak/*ukûbat*”¹⁶⁷ (عُقُوبَةٌ) gibi anlamlar içermektedir. Örneğin (كُلُوا (من طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلَّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ “Size verdiğimiz rızıkların en temizlerinden yiyin ve bunda taşkınlık etmeyin, sonra üzerinize gazabım iner. Kimin üzerine de gazabım inerse, muhakkak o mahvolur”¹⁶⁸ âyetinde geçen *gazap* (غَضَبٌ) sözcüğü bu anlamdadır. Nitekim müfessirlerin de âyetteki *gazap* (غَضَبٌ) kelimesine, daha önce *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) ile aynı anlama geldiğine işaret ettiğimiz “*ukûbat/cezalandırmak*”¹⁶⁹ ve “*azap etmek*” (عَذَابٌ)¹⁷⁰ anlamlarını vermeleri *gazap* (غَضَبٌ) ile *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) arasında anlamdaşlık ilişkisi olduğuna delâlet etmektedir.

Lügatte *gayz* (الغَيْظُ) kelimesi “öfke/*gazap*”¹⁷¹ (الغَضَبُ), “şiddetli *gazap/öfke*”¹⁷² (الغَضَبُ) demektir ki bu da insanın kalp kanının kaynaması nedeniyle hissettiği hararettir.¹⁷³ *Gayz* (الغَيْظُ) sözcüğü *gazap* ile eş anlamlı olmakla birlikte bazı dilciler aralarındaki farka da işaret ederek “*gayz* (الغَيْظُ) sözcüğü *gazap* (الغَضَبُ)’tan daha şiddetlidir”¹⁷⁴ derken bazıları “*gayz* (الغَيْظُ), öfkenin yani *gazap* (الغَضَبُ)’ın kuvveti ve başlangıcıdır”¹⁷⁵ demektedir. Diğer bazılarına göre de “*gayz* (الغَيْظُ) gizlidir, *gazap* (الغَضَبُ) ise zahirdir veya *gazap* (الغَضَبُ) güç yetirene mahsustur yani güçlü insan *gazap* eder, *gayz* (الغَيْظُ) ise aciz kişiye mahsustur yani güçsüz kişi *gayz* eder.”¹⁷⁶ Kur’ân’da türevleriyle birlikte on bir yerde¹⁷⁷ zikredilmekte ve hepsi insana nispet edilmekle birlikte İsfehânî (v. 502/1108) bu kelimenin Allah’a izafe edildiğinde *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) anlamına geleceğini belirtmektedir.¹⁷⁸ Buna göre *gayz* (الغَيْظُ) kelimesinin de *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kavramıyla yakın anlamlılık ilişkisi içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 78; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. III, s. 485.

¹⁶⁸ Tâhâ 20/81.

¹⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 100; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 914; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, c. II, s. 377.

¹⁷⁰ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. II, s. 351; Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, c. IV, s. 35; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, c. II, s. 336.

¹⁷¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. II, s. 394; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 158.

¹⁷² İsfehânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 477; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. II, s. 394.

¹⁷³ İsfehânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 477.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 158; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XX s. 248.

¹⁷⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XX s. 248; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 158; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. II, s. 394.

¹⁷⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XX s. 248; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 158.

¹⁷⁷ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 510.

¹⁷⁸ İsfehânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 477.

Lügatte "razı/hoşnut olmak" (الرِّضَا)¹⁷⁹ kelimesinin zıddı olan ve "bir şeyden hoşlanmamak, nefret etmek",¹⁸⁰ "öfkelenmek/gazap etmek" (الغَضَب)¹⁸¹ "cezayı/ukûbatı (العُقُوبَة) gerektiren şiddetli öfke" anlamını içeren *sehad* (سَخَط) sözcüğü Allah'tan geldiğinde "ceza"nın indirilmesi"¹⁸³ manasındadır. Mesela (لَبِئْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ لَهُمْ خَالِدُونَ) "Onlardan birçoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Nefislerinin kendilerine sunduğu şey ne kadar kötüdür! Allah onlara gazap etmiştir. Onlar ebedî olarak azap içinde kalacaklardır"¹⁸⁴ âyetindeki *sehad* (سَخَط) fiili "gazap etmek/öfkelenmek" manasında olup (لَبِئْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ) ibaresi "Allah'ın gazabını gerektirecek ve kendilerinin cezalandırılmasını (العُقُوبَة) veya azaba (العَذَاب) maruz kalmalarına neden olacak eylemleri ne kötüdür!" manasındadır.¹⁸⁶ Dolayısıyla *sehad* (سَخَط) kelimesinin, *intikâm* (الْإِنْتِقَام) ile yakın anlamlılık ilişkisine sahip ve birbirlerinin yerine kullanılabilen "ceza" (العُقُوبَة), "şiddetli öfke" (الغَضَب), "azap etmek" (العَذَاب) gibi kelimelerle izah edilmesi *sehad* (سَخَط) kelimesinin, *intikâm* (الْإِنْتِقَام) kavramıyla da yakın anlamlılık ilişkisine sahip olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç

İntikâm (الْإِنْتِقَام) mastarı da dâhil olmak üzere n-k-m (ن-ق-م) kökü ve müştakları ilk dönem Arapça lügatlerde yer aldıkları bağlamlara göre "kınamak, yermek" (إِنْكَارٌ\أَنْكَرَ), "ayıplamak" (تَعْيِبٌ\عَابَ - عَيْبَ), "azarlamak" (عَنْبَ), "nefret etmek, hoşlanmamak" (كْرَهَ), "hoşnut olmamak" (لَمْ يَرْضَ), "öç almak" (تَأْرَ), "aşırı derecede nefret etmek, hiç hoşlanmamak", "cezalandırmak" (عُقُوبَةٌ) gibi muhtelif anlamlarda kullanılmaktadır.

Mezkûr kökten bir isim olan *nekîmetun* (نَكِيمَةٌ) ve *nîkmetun* (نَيْمَةٌ) kelimeleri de "cezalandırmak" (عُقُوبَةٌ - عَاقَبَ) manasındadır. Ancak bazı dilciler bu iki isim arasında anlam farkı olduğuna işaret ederek *nekîmetun* (نَكِيمَةٌ) sözcüğünün "cezalandırmak" (عُقُوبَةٌ), *nîkmetun* (نَيْمَةٌ) kelimesinin ise

¹⁷⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. II, s. 226; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, c. I, s. 597; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XIX, s. 340.

¹⁸⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XIX, s. 340; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VI, s. 205.

¹⁸¹ Cevherî, *es-Sihâh*, c. III, s. 1130; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 122; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XIX, s. 340; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VI, s. 204.

¹⁸² İsfehânî, *el-Müfredât*, c. I, s. 300.

¹⁸³ İsfehânî, *el-Müfredât*, c. I, s. 300; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XIX, s. 341.

¹⁸⁴ Mâide 5/80.

¹⁸⁵ Begavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. III, s. 85; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. VI, s. 295.

¹⁸⁶ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. I, s. 453.

“kınamak, yermek” (إِنكَارٌ) manasına geldiğini belirtmektedirler. Bazıları da *intikâm*ın hem lisan hem de fiilî olarak *ukûbat/cezalandırma* ile olabileceğine işaret etmektedir. *İfti’âl* babından *intekame-yentekimu-intikâm* (يَنْتَقِمُ - اِنْتَقَامٌ - اِنْتَقَمَ) fiili *min* (مِنْ) harf-i cerrîyle “bir kimseyi işlediği kötülük sebebiyle cezalandırmak” (عُقُوبَةٌ) demektir. Kur’ân’da *müfret* olarak zikredilmeyen ve *esmâ-i hüsnâ* hadisinde yer alan Yüce Allah’ın isimlerinden *el-muntakim* (الْمُنْتَقِمُ) ise, günahları sebebiyle “isyankârları cezalandıran” (المُعَاقِبُ لِلْعُصَاةِ), “dilediğini cezalandırmakta mübalağa eden” anlamındadır.

N-k-m (ن-ق-م) kökü muhtelif türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de toplam 17 defa zikredilmekte, bunlardan iki tanesi sülâsî 2. baktan *mâzî* (نَقَمُوا), iki tanesi aynı baktan *muzârî* (تَنْقِمُونَ\تَنْقِمُ), beş tanesi *ifti’âl* babından *mâzî* (اِنْتَقَمْنَا), bir tanesi aynı baktan *muzârî* (يَنْتَقِمُ), dört tanesi *mastar* (اِنْتِقَامٌ) ve üç tanesi de *ism-i fâil* (etken ortaç) (مَنْتَقِمُونَ) olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân’daki kullanımlarına baktığımızda sülâsî 2. baktan *mâzî* (نَقَمُوا) ve *muzârî* (تَنْقِمُونَ\تَنْقِمُ) fiillerinin sadece insanlar için kullanıldığı yani bu fiillerin fâilinin insanlar olduğu, *ifti’âl* babından *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) *mastar*ının çeşitli müştaklarıyla birlikte sadece Allah için kullanıldığı ve *esmâ-i hüsnâ* hadisinde yer alan *ism-i fâil el-muntakim* (الْمُنْتَقِمُ) isminin tekil olarak Kur’ân’da zikredilmediği dikkat çekmektedir. İnsanlar için kullanılan fiilin farklı formlarda ve muhtelif bağlamlarda “nefret etmek, hoşlanmamak”, “ayıplamak”, “öfkelenmek”, “kınamak, yermek”, “*ikâb/cezalandırma*”, “azap etmek”, “incitmek”, “dil uzatmak” gibi manalarda kullanıldığı görülmektedir.

Allah için kullanılan “*intikâm*” kavramı müştaklarıyla beraber Kur’ân’da yer aldığı siyak-sibak içerisinde “*ukûbat/cezalandırmak*”, “azap etmek”, “kişiye yapıp ettiklerinin acısını tattırmak”, “kötüye kötülüğünün cezasını vermek, güçlüden zayıfın intikâmını hakkıyla/misliyle almak veya misliyle cezalandırmak ve cezalandırmanın suç miktarınca olması”, “azapla birlikte nimeti çekip almak”, “helâk etmek”, “cezayı, suç veya günah işleyenin yaptığına denk bir şekilde indirmek”, “zulme misliyle karşılık vermek ve kendilerine haksızlık yapılanların acısını tattırmak”, “kötülüğün karşılığını vermek” anlamlarını ihtiva etmektedir.

İntikâm (اِنْتِقَامٌ) kavramının genel lügatlerdeki anlamıyla Kur’ân’da yer alan manalarını dikkatle incelediğimizde lügatlerde yer almayan bazı anlamların Kur’ân’da yer aldığı görülmektedir. Meselâ *intikâm* (اِنْتِقَامٌ) kavramı ve diğer müştakları Kur’ân’da “azapla birlikte nimeti çekip

almak", "helâk etmek", "cezayı, suç veya günah işleyenine yaptığına denk bir şekilde indirmek", "zulme misliyle karşılık vermek ve kendilerine haksızlık yapılanların acısını tattırmak" gibi genel lügatlerde olmayan anlamlar kazanmışlardır. Genel lügatlerde belirtilmeyen bu anlamlar âyetlerin siyak-sibakı, nüzul sebepleri, zaman ve mekân unsurları da dikkate alınarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket edilerek ortaya çıkmış anlamlardır. Bu, *intikâm* (إِنْتِقَامٌ) kavramının "bir kimseyi işlediği kötülük sebebiyle cezalandırmak" diye tanımlanan lügatlerdeki anlamına ilaveten Kur'ân'da yer aldığı siyak-sibaka göre muhtelif manalar kazanarak anlam yelpazesinin genişlediğini ifade etmektedir. İşaret edilen unsurları göz önünde bulundurmadan Kur'ân'da geçen bir kelimeyi sadece lügat anlamlarından hareket ederek anlamlandırmak insanı yanıltabilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ı sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için kelimelerin yer aldığı bağlam da dâhil olmak üzere âyeti çevreleyen tüm unsurların dikkate alınması gerekmektedir.

Allah'ın *intikamıyla* insanın *intikamını* karşılaştırdığımızda ise aralarında fark olduğu aşikârdır. Zira Allah'ın *intikamı*, tıpkı beşerin durumundaki gibi hıncını almak ve öfkesini yatıştırmak amacına yönelik değildir. Aksine Allah'ın *intikamı* âdil bir cezalandırma ve caydırıcı bir kısastır. Allah'ın *intikamı* aşağılık, ahlâksızca, çirkin, câhilâne, haince bir *intikam* değildir. Savunması yapılabilir cinsten bir *intikam* da değildir. Bütünüyle hakikat, hikmet ve izzet olan ve sonsuz bir kudretin ve iradenin gereği olan ve hiçbir noktada cehâletle ilişkisi bulunmayan, çok hâkimâne bir *intikam*dır. O'nun *intikamı* kötüye kötülüğünün cezasını vermek, güçlüden zayıfın *intikamını* hakkıyla/misliyle almak veya misliyle cezalandırmak ve cezalandırmanın suç miktarınca olması demektir. Çünkü şeriatta ikâbın esası birisinin hakkını tastamam vermeye dayanmaktadır. Yani cezalandırma suçun miktarına göre olmaktadır. Yine O'nun *intikamı* cânîden hıncını almak ve haksız yere cezalandırmak değil aksine bunun anlamı cezayı, suç veya günah işleyenine yaptığına denk bir şekilde indirmek demektir. Dolayısıyla O'nun *intikamı* esasında cezalandırmak, azap etmek manasını ihtiva etmekte olup zulme misliyle karşılık verme ve yapılan kötülüğün acısını tattırma şeklinde tezahür etmektedir.

Allah'ın hâkimâne *intikam* almasının sebeplerini ise O'nun âyetlerini yani indirilmiş kitaplarını ve diğer delillerini inkâr etme; emirlerine muhalefet etme, hadlerini aşma ve yasakları işlemede ısrar etme; inkârcıların İslâm'ı yok etme veya peygamberlere suikast

düzenleme ve inananları yok etmeye yönelik tuzak kurmaları; putperestlerin putlarla Hz. Peygamber (s)'i ve inananları korkutmaya, sindirmeye ve dolayısıyla tevhitte vazgeçirmeye çalışmaları; inkârcıların Allah'ın âyetleri kendilerine hatırlatıldığı halde onları tekzip edip yüz çevirmeleri; müşriklerin Allah'ın âyetlerine ve hidayete götürecektür burhanlarına karşı kulak asmamaları ve kalplerinin hakikate kör olması; inkârcıların azgınlıklarına devam etmeleri, Hz. Peygamber (s)'e gelen vahiyleri tekzip etmeleri ve nankörlük etmeleri; Firavun ve kavminin mucizeleri yalanlamaları ve onlara karşı umursamaz olmaları; Medyen ve Eyke gibi geçmiş kavimlerin zâlim olmaları başka bir ifadeyle zâlim olarak nitelenmelerine yol açan Allah'a şirk koşmaları, ölçü ve tartıda hile yapmaları, peygamberleri recm etmekle tehdit etmeleri ve yol kesmeleri; peygamberlerin gönderildikleri kavimlerin atalarının dinine körü körüne bağlılıkları; Firavun ve kavminin fâsık yani her yönüyle yoldan çıkmış bir toplum haline gelmiş olmaları şeklinde sıralayabiliriz.

Kaynakça

- Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâz'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul, 1411/1990.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, thk.: Şu'ayb el-Arnaûd ve diğerleri, Müessesetu'r-Risâle, 2. bs., Beyrût, 1420/1999.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk.: Muhammed Abdullâh en-Nemir ve diğerleri, Dâru Tayyibe, 1. bs., Riyâd, 1409.
- Beydâvî, Nâsuriddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, haz.: Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. bs., Beyrût, ty.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ Ebû Bekir, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mektebetü Dâru'l-Bâz, Mekke, 1414/1994.
- Bikâ'î, Burhânuddîn Ebi'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer, *Nazmu'd-dürer fi tenâsubi'l-âyât ve's-suver*, thk.: 'Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1415/1995.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., 2. bs., İstanbul, 1412/1992.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, Dersââdet, yy., 1330.
- Celâluddîn el-Mahallî, Muhammed b. Ahmed, Celâluddîn es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, 1. bs., Kâhire, ty.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk.: Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. bs., Beyrût, 1404/1984.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, 4. bs., yy., 2008.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1413/1993.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî, *el-Müsned*, thk.: Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1. bs., Dimeşk, 1404/1984.
- Ebû Zehre, Muhammed, *Zehretu't-tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire, ty.
- Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk.: Yâsir b. İbrâhîm, Ganîm b. Abbâs, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1418/1997.

- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luga*, thk.: Ahmed Abdul'alîm el-Berdûnî, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, ty.
- Fîrûzâbâdî, Mecdü'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, el-Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kütüb, 1398/1978.
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk.: Abdu'l-Hamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.
- Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbu't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, yy., 1399/1979.
- İbn 'Âdil ed-Dimeşkî, Ebû Hafs Ömer b. 'Ali, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, thk.: eş-Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve eş-Şeyh 'Ali Muhammed Mu'avvaz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1419/1998.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdilhakk el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk.: Komisyon, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 2. bs., Katar, 1428/2007.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tûnus, 1984.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî, *Cemheretu'l-luga*, thk.: Remzî Münîr Ba'lebekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyyâ, *Makâyîsu'l-luga*, thk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, yy., ty.
- İbn Kesîr, İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk.: Mustafâ es-Seyyid Muhammed ve diğeri, Mektebetü'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1. bs., Kâhire, 1421/2000.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisâniü'l-'Arab*, thk.: Emîn Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdik el-'Ubeydî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 3. bs., Beyrût, 1419/1999.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrût, 1423-2002.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, yy., ty.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty.
- İzz b. Abdisselâm, İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'ân*, thk.:

Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî, *Dâru İbn Hazm*, 1. bs., Beyrût, 1416/1996.

- Karaca, Mevlüt, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 1. bs., Beyrût, 1427/2006.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk.: es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrût, ty.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk.: Ahmed Ferîd, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1. bs., Lübnân, 1424/2003.
- Münâvî, Zeynüddîn 'Abdurraûf, *et-Teysîr bi şerhi'l-câmi'i's-sağîr*, Mektebetü'l-İmâmi'ş-Şâfi'î, 2. bs., Riyâd, 1408/1988.
- _____, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-sağîr*, *Dâru'l-Ma'rife*, 2. bs., Beyrût, 1391/1972.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Kâhire, 1407/1987.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk.: Yusuf Ali Bedevî, *Dâru'l-Kelimu't-Tayyib*, 1. bs., Beyrût, 1419/1998.
- Neysâbûrî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî, *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*, thk.: Zekeriyâ 'Umeyrân, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1. bs., Beyrût, 1416/1996.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fâhru'd-Dîn, *Tefsîru'l-Fâhru'r-Râzî: et-Tefsîru'l-kebîr, mefâtihu'l-ğayb*, *Dâru'l-Fikr*, 1. bs., Beyrût, 1401/1981.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtârû's-sihâh*, Mektebetü Lübnân, Beyrût, 1986.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk.: Muhammed b. 'Âşûr, *Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî*, 1. bs., Beyrût, 1422/2002.
- Se'âlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd, *Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk.: Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, *Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî*, 1. bs., Beyrût, 1418/1997.

- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdulcebbar, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk: Yâsir b. İbrâhîm ve Ğanîm b. 'Abbâs b. Ğanîm, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1418/1997.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru's-Semerkindî: Bahru'l-'ulûm*, thk.: Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1413/1993.
- Suyûtî, Celâluddîn, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye, 1. bs., Kâhire, 1424/2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr el-câmî' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, thk.: Seyyid İbrâhîm, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1427/2007.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru's-sirâci'l-münîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, ty.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1. bs., Kâhire, 1422/2001.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. bs., Ankara, 2005.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk.: Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1411/1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ty.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk.: Abdul'alîm et-Tahâvî, Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1400/1980.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Sirrî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk.: Abdulcelîl Abduh Şilbî, Âlimu'l-Kütüb, 1. bs., Beyrût, 1408/1998.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-belâğâ*, thk.: Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût, 1419/1998.
- _____, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Mektebetu'l-Abîkân, 1. bs., Riyâd, 1418/1998.